

Než budeme moci přistoupit k diskusi o zákonech řídicích takovou tržní ekonomiku, jakou se snažilo ustavit devatenácté století, musíme nejdříve dobře pochopit zvláštní předpoklady, které tvoří základ takového systému.

Tržní ekonomika v sobě zahrnuje samoregulující se systém trhů; řečeno trochu odborněji, je to ekonomika řídicí se tržními cenami a ničím jiným než tržními cenami. Takovýto systém, schopný organizovat celý ekonomický život bez vnější pomoci či zásahu, si jistě zaslouží být nazýván samoregulujícím. Tyto hrubé náznaky by měly postačit k odhalení v historii lidstva bezprecedentní povahy takového podniku.

Upřesňme si náš úmysl. Žádná společnost by přirozeně nemohla existovat po delší dobu bez nějakého druhu ekonomiky; před naší dobou ale neexistovala žádná ekonomika, která by alespoň v principu byla ovládnána trhy. I přes sbor akademických zářkůvání, který po celé devatenácté století neutíchal, zisk a výdělek ze směny v lidské ekonomice nikdy předtím nehrály důležitou roli. Ačkoli instituce trhu byla už od pozdní doby kamenné celkem běžná, její role v ekonomickém životě byla pouze vedlejší.

K tomu, abychom na tomto bodu trvali se vši důrazností, máme dobrý důvod. Nebyl to nikdo menší než Adam Smith, kdo tvrdil, že dělná práce ve společnosti je závislá na existenci trhu neboli, jak to sám podal, na lidském „sklonu směňovat, obchodovat a vyměňovat jednu věc za jinou“. Tato věta měla později dát vzniknout konceptu Ekonomického člověka. Zpětně můžeme říci, že žádné jiné nepochopení minulosti nebylo tak protické pro budoucnost. Neboť zatímco se až do dob Adama Smitha tento sklon v životě jakékoli sledované společnosti sotva projevil nějak zřetelněji měrou a zůstával přinejlepším vedlejším rysem ekonomického života, o sto let později byl průmyslový systém v plném rozmachu ve větší části planety, což prakticky a teoreticky naznačovalo, že lidská rasa je tímto jedním jediným sklonem ovládnána ve všech svých ekonomických činnostech a snad i ve svém politickém,

intelektuálním a spirituálním směřování. Ve druhé polovině devatenáctého století mohl Herbert Spencer pouze s povrchní znalostí ekonomie položit rovnítko mezi princip dělny práce a výměnný obchod a směnu. O dalších padesát let později mohli tu samou chybu zopakovat Ludwig von Mises a Walter Lippmann. Tehdy to nebylo třeba dokazovat. Mnoho autorů z oborů politické ekonomie, sociálních dějin, politické filosofie a obecné sociologie šlo ve Smithových stórách a kladlo jeho paradigma směňujícího divocha jako axiom svých vědních oborů. Ve své podstatě byly představy Adama Smitha o ekonomické psychologii raného člověka stejně mylné jako Rousseauovy představy o politické psychologii divocha. Dělná práce, fenomén starý jako společnost sama, vychází z rozdílu tkvících v pohlaví, zeměpisné poloze a individuálních vlohách; a údajný lidský sklon směňovat, obchodovat a vyměňovat je taktika úplně neopodstatněný. I když dějiny a etnografie znají různé druhy ekonomik, z nichž většina zahrnuje instituci trhu, neznají žádnou, která by předcházela té naší a zároveň by byla tihem alespoň částečně ovládnána a regulována. Pokud se na dějiny jednotlivých ekonomických systémů a jejich trhů podíváme z pračí perspektivy, bude to naprosto jasné. Uvidíme, že role trhů v ekonomikách různých zemí byla až donedávna nevyřazná, a zména v ekonomiku ovládanou tržním modelem vynikne mnohem jasněji.

Na začátku se musíme zbavit některých předsudků devatenáctého století, které jsou podkladem Smithovy hypotézy o údajném sklonu primitivního člověka k výdělečným zaměšenáním. Protože tento axiom platil spíše pro blízkou budoucnost než pro šerou minulost, způsoboval, že jeho následovníci zaujali k raným dějinám lidstva zvláštní postoť. V jeho světle se zdálo, že vše naznačuje, že primitivní člověk, vzdálený kapitalistickému myšlení, byl vlastně komunistou (později byla dokázána chybnost tohoto předpokladu). Následně měli ekonomičtí historici sklon zaměřovat se pouze na tu relativně nedávnou část dějin, v níž se vyskytovaly obchod a směna, a primitivní ekonomika byla odsunuta do prehistorie. To podvědomě vedlo k vychýlení vah ve prospěch tržní psychologie. Všechny události, ke kterým došlo v celkem krátkém rozmezí několika posledních století, mohou být totiž chápány jako směňující k ustanovení toho, co nakonec bylo ustanoveno, tj. tržního systému, k jiným tendencím, které byly dočasně skryté, se nepřihlíželo. Korekce takové „krátkodobé“ perspektivy by zřejmě spojila ekonomickou historii se sociální antropologií, což je směr, který byl v minulosti systematicky opomíjen.

To dnes již nadále dělat nemůžeme. Zryk dýrat se na minulých deset tisíc let, stejně jako na množství raných společností, jako na pouhou předehru k opravdové historii civilizace, která započala zhruba v době vydání *Bohatsví mtrodi* v roce 1776, je pětinajméním zastaralý. Nyní se tato epizoda chýlí ke konci a my bychom měli, ve snaze odhadnout možnosti budoucnosti, polahčit své přirozené sklony a vyarovat se chyb svých otců. Ta samá předpojatost, pro kterou generace Adama Smitha viděla primitivního člověka jako zaměřeného na směnu a obchod, ale způsobilá, že se její následovníci odmítali zabývat raným člověkem, protože bylo známo, že se tímto chvályhodnými činnostmi *nezabýval*. Tradice klasických ekonomů, kteří se pokoušeli založit zákony trhu na předpokládaných přirozených sklonech člověka, byla vystředána úpakem zájmu o kulturu „necivilizovaného“ člověka, jakožto o nepotřebné k pochopení problémů našeho věku.

Takový subjektivistický přístup k dřívějším civilizacím by měl být vědecké myslí cizí. Rozdíly mezi civilizovanými a „necivilizovanými“ národy byly velmi zveličovány, a to hlavně v ekonomické oblasti. Podle historiků nebyl až donedávna způsob hospodářského života v zemědělské Evropě příliš odlišný od toho, jak vypadal před několika tisíci lety. Dokonce i po vynalezení pluhu, což je vlastně velká motyka tažená zvířaty, zůstaly zemědělské postupy ve velké části západní a střední Evropy v podstatě beze změny až do nástupu moderního věku. Ve skutečnosti byl vývoj civilizace v této oblasti hlavně politický, intelektuální a duchovní. Co se materiálních podmínek týče, západní Evropa kolem roku 1100 sotva dosahovala úrovně Říma o tisíc let dříve. I později probíhala změna daleko snadněji v oblastech státnictví, literatury, umění a především náboženství a vzdělanosti než v průmyslu. Středověká Evropa byla v ekonomickém smyslu z velké části na úrovni staré Perzie, Indie nebo Číny a zcela jistě, co se bohatství a kultury týče, by nemožla součetit s královstvím Nového Egypta, které existovalo o dva tisíce let dříve. Mezi moderními ekonomy, kteří se postavili proti opomíjení primitivních ekonomických systémů jako nepodstatných pro zkoumání motivů a mechanismů civilizovaných společností, byl jedním z prvních Max Weber. Následná práce v sociální antropologii mu dala rozhodně za pravdu. Je-li totiž mezi závěry vyvozenými z nedávného zkoumání raných společností jedna věc jasnější než jiné, je to neměnnost člověka jakožto sociálního tvora. Lidské přirozené vlohy se s podivuhodnou pravidelností znovu a znovu objevují ve všech společnostech a ve všech dobách a místech.

I podmínky nezbytné pro přežití lidské společnosti se zdají být stále stejné.

To, že je ekonomika lidí zpravidla vnořena do jejich sociálních vztahů, je významným objevem nedávného historického a antropologického výzkumu. Člověk nejeďná tak, aby uspokojil svůj individuální zájem na vlastnictví hmotných statků. Chová se tak, aby si zajistil sociální postavení, dosáhl svých sociálních zájmů a sociálních úspěchů. Hmotných statků si člověk váží pouze natolik, nakolik slouží těmto cílům. Ani proces výroby, ani proces distribuce není spojen s žádným specifickým ekonomickým zájmem souvisejícím s vlastnictvím zboží. Každý krok těchto procesů je však svázán s množstvím sociálních zájmů, které nakonec způsobí, že je potřebný krok podniknut. Tyto zájmy jsou velmi rozdílné v malé lovecké či rybářské společnosti a v rozsáhlé despoticke společnosti, ale v obou případech je ekonomický systém poháněn neekonomickými motivy.

Pokud jde o přežití, je vysvětlení jednoduché. Vezměme si příklad kmenové společnosti. Individuální ekonomický zájem je v ní málokdy prvořadý, protože společensví chrání své členy před hladověním. I v případě, že je samo společensví posízeno katastrofou, jsou zájmy jeho členů ohrožovány kolektivně, ne individuálně. Na druhé straně je velmi důležité udržování sociálních vztahů. Zaprvé proto, že porušováním přijímaného kodexu cti nebo štedrosti se jedinec vylučuje ze společensví a stává se z něj vyděděnc. Zadruhé proto, že všechny sociální závazky jsou z dlouhodobého hlediska vzájemné a jejich naplnění slouží individuálním zájmům výměny typu „dej a ber“ nejlépe. Taková situace musí na jedince vyvíjet souvislý tlak, aby byl z jeho vědomí odstraněn soukromý ekonomický zájem natolik, že v mnoha (i když rozhodně ne ve všech) případech nebude schopen chápat následky, které má pro tento zájem jeho činnost. Tento přístup je posilován četností společenských aktivit, jako je pořádání jídel ze společného úlovku nebo sdílení výsledků nějaké daleké a nebezpečné kmenové výpravy. Výhody spojené se štedrostí jsou, co se týče sociální prestiže, tak veliké, že jakékoli jiné než naprostou nesobecké chování se prostě nevyplatí. Povaha jednotlivce s tím nemá nic společného. Člověk může být vzhledem k tomu či onomu souboru hodnot dobrý nebo zlý, společenský nebo nespočenský, závisivý nebo štedrý. Uznávaným principem obřadní distribuce je ve skutečnosti právě to, aby se nikomu neposkytl důvod k závisiví, a stejně tak je pracovitý, schopný či jinak úspěšný pěstitel odměněn veřejnou chválou (leďaže by byl příliš

úspěšný – v tom případě by mohl být zasloužené ponechán, aby chřádl v myslé představě, že se stal obětí černé magie). Lidské vášně, ať už dobré či špatné, směřují pouze k neekonomickým cílům. Vybíčováním součezivosti až ke krajní mezi slouží ceremoniální předvádění a o zvyšování kvantitativních i kvalitativních standardů do nejvyšších hodnot pečuje tradice společné práce. Veškeré akty směry jsou prováděny formou darů, u kterých se předpokládá, že budou oplaceny, ačkoli ne nutně tím samým jedincem. Tento proces je detailně propracován a dokonale zajišćen složitými metodami zvešćejšování, magickými obrády a institucí „dualit“, v nichž jsou skupiny spojeny vzájemnými závazky. To by samo o sobě mělo vysvětlovat nepřítomnost představy zisku nebo bohatství jiného typu, než jsou předemně tradičně posilující sociální prestiž.

V tomto náčrtu obecných rysů charakteristických pro společenství západní Melanésie jsme nebrali na zřetel jeho sexuální a územní uspořádaní, na jehož pozadí působí zvyky, zákony, magie a náboženství. Chcéli jsme totiž pouze poukázat na způsob, jakým takzvané ekonomické motivy vycházejí z kontextu sociálního života. Neboť to je negativní bod, na kterém se moderní etnografové shodnou: nepřítomnost motivu zisku; nepřítomnost principu odměňování za práci; nepřítomnost principu nejmenší námahy; a hlavně nepřítomnost jakékoli samostatné a výrazné instituce založené na ekonomických motivech. Ale jak je tedy zajišćen řád ve výrobě a distribuci?

Odpověď z velké části poskytují dva principy chování, které s ekonomikou nejsou běžně spojovány: *vzájemnost* a *redistribuce*.¹ U obyvatel Trobriandských ostrovů v západní Melanésii, kteří nám slouží jako příklad ekonomiky tohoto typu, funguje vzájemnost především ve vztahu k sexuálnímu uspořádaní společnosti, to znamená k rodné a přibuzenství; redistribuce má vliv na všechny, kteří jsou podřízeni společnému náčelníkovi, a má tedy územní charakter. Podívejme se na každý z těchto principů zvlášť.

Výživa rodiny – ženy a děti – je povinností přibuzených z matčiny strany. Muž, který se stará o svou sestru a její rodinu tím, že jim dává nejlepší část své úrody, si pro své správné chování získá dobrou pověst, ale bude mít z této výměny jen malý materiální zisk. Pokud je v tomto ohledu lilkavý, v první řadě utrpí jeho pověst. Princip vzájemnosti

¹ Srov. Poznámky ke zdrojům. V této kapitole široce využívám práce Malinowského a Thurnwalda.

bude pracovat ve prospěch jeho ženy a dětí, a tak její ekonomicky odmění za činy občanské ctnosti. Obřadné vystavování plodin, jak v pěstitelové zahrádě, tak před skladěším příjemce, zajišćují, že vysoká kvalita jeho zahradničení bude všem známa. Je zjevné, že ekonomika zahrady a domácnosti zde tvoří část společenských vztahů spojených s dobým hospodařením a příkladným občanským chováním. Široký princip vzájemnosti pomáhá zajišćit výrobu i obživu rodiny.

Princip redistribuce je neméně účinný. Podstatná část veškeré výroby ostrova je předákem vesnice předávána náčelníkovi, který ji uchovává ve skladěši. Protože veškerá společná akvivia se točí kolem hostin, tanců a dalších příležitostí, při kterých ostrované obstarávají zábavu nejen pro sebe, ale i pro své sousedy z jiných ostrovů (a při kterých jsou rozdávány výsledky obchodu s dalekými oblastmi, jsou dávány a přijímány dary odpovídající etiketě, a náčelník navíc všem rozdává tradiční dárky), je zjevné, jak velký význam má systém skladování. Ekonomicky je to podstatná součást existujícího systému dělby práce, zahranického obchodování, zdanění pro veřejné účely a válečného zásobování. Ale tyto funkce vlastního ekonomického systému jsou zcela pohlceny velice živými zkušenostmi, které nabízí přehššel neekonomických motivací pro každý čin provedený v rámci sociálního systému jakožto celku.

Takovéto principy chování se ale nemohou stát efektivními, pokud se existující institucionální struktury samy nepodílí na jejich prosazování. Vzájemnost a redistribuce mohou zajišćit chod ekonomického systému i bez psaných záznamů a důmyslné administrativy pouze potud, pokud uspořádaní dané společnosti odpovídá požadavkům takového řešení s pomocí vzorců, jako je *symetrie* a *soustrědnost*.

Vzájemnost je velmi usnadněna institucionálním modelem symetrie, který je častým rysem sociálního uspořádaní ve společnostech neznajících písmo. Nápadná „dualita“, kterou nacházíme v kmenovém rozčlenění, pomáhá spárování individuálních vztahů, a tím i výměně zboží a služeb bez trvalých záznamů. Ukázalo se, že jednotlivé produkční podilly domorodé společnosti, které obvykle vytvářejí „protějšek“ ke každému podrozdělení kmene, vycházejí z aktů vzájemnosti, na kterých tento systém stojí, a stejně tak je pomáhají provádět. O původu této „duality“ toho není moc známo, zdá se ale, že každá přímošćká vesnice na Trobriandských ostrovech má svůj protějšek v jiné, vnitrozemní vesnici. Tím je zajišćeno, že důležitá výměna plodů chlebovníku a ryb, byt je maskována jako vzájemná a časově

nesouvislá výměna darů, probíhá hladce. Také v obchodování *kuša* má každý jedinec partnera na jiném ostrově, a pozoruhodným způsobem tak zosobňuje vztah vzájemnosti. Nebýt četnosti, s jakou se symetrický vzorec objevuje v podrozdělených kmeny, v umístění sídlišť, stejně jako ve vztazích mezi kmeny, široká vzájemnost, spočívající na dlouhodobém fungování oddělených aktů výměny, by se praktickovat nedala.

Institucionální model soustřednosti, který se do určité míry vyskytuje ve všech listských skupinách, zase nabízí vodítko pro sber, skladování a redistribuci zboží a služeb. Členové loveckého kmene obvykle předávají svou kořist předákov, aby ji přerozdělili. Podstatou lovu je nepravidelnost jeho výtežku a mimo to i fakt, že je tento výtežek výsledkem kolektivní snahy. Za takových podmínek není použitelná žádná jiná metoda sdílení, pokud se skupina nemá po každém lovu rozpahnout. Přitom podobná potřeba existuje ve všech ekonomických tohoto druhu, byť je daná skupina sebepečetnější. A čím větší je území, čím různorodější je výroba, tím spíše redistribuce vyúsťí v efektivní děbu práce, protože musí pomoci spojit geograficky rozlišené skupiny producentů.

Symetrie a soustřednost se v půli cesty setkávají s potřebami vzájemnosti a redistribuce; institucionální modely a principy chování se vzájemně přizpůsobují. Dokud sociální organizace běží ve svých kolejkách, nemusí do hry vstupovat žádné ekonomické motivy; není třeba se obávat snížení individuální snahy; děba práce bude automaticky zajištěna; ekonomickým závazkům bude učiněno zadost; a především budou zabezpečeny hmotné podmínky, potřebné pro nevázané ukládky hojnosti na všech veřejných slavnostech. V takové společnosti je pojem zisku zapovězen; obdarovávání je považováno za ctnost a předpokládáný sklon k směňování, obchodování a vyměňování se neobjevuje. Ekonomický systém je vlastně pouhou funkcí sociálního uspořádání.

Z toho bychom v žádném případě neměli vyvozovat, že socioekonomické principy tohoto druhu jsou omezené pouze na primitivní pracovní postupy nebo malá společenstva a že neziskové ekonomiky musí být nutně jednoduše. Kruh *kuša* v západní Melanésii, který je založen na principu vzájemnosti, je jednou z nejsložitějších člověku známých obchodních transakcí a redistribuce byla ve velkém rozsahu přítomna už v civilizaci pyramid.

Trobrundské ostrovy patří do souostroví, které zhruba tvoří kruh. Podstatná část obyvatelstva tohoto souostroví tráví významnou část

svého času podílením se na obchodu *kuša*. Ten označujeme jako obchod, ačkoli v něm není přitomen žádný zisk, ať už v peněžní formě nebo v naturálních, zboží není hromaděno, a dokonce ani trvale vlastněno. Získané zboží je využíváno jako dar. Není tu žádné dohadování ani smlouvání, žádné obchodování, směňování či vyměňování. Veškeré transakce jsou třezeny etiketou a magií. Stále je to ale obchod. Obvratně tohoto přibližně prstencovitého souostroví podnikají pravidelně velké výpravy, aby dopravili jeden druh cenného předmětu k lidem žijícím na vzdálených ostrovech ležících po směru hodinových ručiček. Další zatím vyráží s jiným druhem předmětu k ostrovům ležícím proti směru hodinových ručiček. Nakonec jsou obě sady předmětů – tradiční náramky z bílých mušlíček a náhrdelníky z červených mušlíček – přepraveny okolo celého souostroví. Je to trasa, jejíž dokončení může trvat až deset let. V *kuša* jsou navíc zpravidla individuální partneři, kteří se za své dary navzájem odměňují stejně cennými náramky a náhrdelníky, které, pokud možno, patily dříve významným osobnostem. Systematická a organizovaná výměna cenných předmětů připravovaných přes velké vzdálenosti je tedy jako obchod označena správně. Přesto tento komplexní celek funguje pouze na principu vzájemnosti. Tento důmyslný systém zahrnuje čas, prostor i osoby, pokřývající statisíce mil a několik desetiletí a spojují stovky lidí ve vztahu k tisícům přísně individuálních předmětů je zde třez bez jakýchkoli záznamů nebo úřadů, ale také bez jakéhokoli motivu zisku či obchodu. Nepřevážuje zde sklon ke směňování obchodu, ale vzájemnost ve společenském chování. Přesto však je výsledkem ohromný organizační úspěch na ekonomickém poli. Bylo by opravdu zajímavé zamyslet se nad tím, jak by si s takovým úkolem, pokud by o něj stála, poradila i ta nejpokročilejší organizace moderního trhu, založená na přesném účtenictví. Panuje oprávněná obava, že by nešťastní obchodníci, tvář v tvář nespočetným monopolistům kupujícím a prodávajícím individuální předměty a stanovujícím pro každou transakci různé extravagantní podmínky, nedokázali dosáhnout průměrného zisku a raději by obchodování zanechali.

Redistribuce má dlouhou a pestrou historii, která sahá až k moderní době. Jak od Bergdany, vracejícího se ze své lovecké výpravy, tak od ženy, vracející se ze sběru kořínků, ovoce či listů, se očekává, že větší část své kořisti nabídne ve prospěch společenství. V praxi to znamená, že výsledek jejich činnosti je sdílen s ostaranými osobami, které s nimi žijí. Až posud převládá jen představa redistribuce: To, co

dnes dáme, nám bude nahrazeno tím, co si zítřka vezmeme. V některých kmenech ale existuje prostředník v osobě předáka nebo jiného prominentního člena skupiny. Tento prostředník dostává a rozděluje zásoby, a to hlavně v případě, že je třeba je uskladnit. To je už vlastní redistribuce. Je očiřiván, že sociální důsledky této metody rozdělování mohou být dalekosáhlé, protože ne všechny společnosti jsou tak demokratické jako primitivní lovci. Ať už je redistribuce prováděna vlivnou rodinou, výjimečným jedincem, vládnoucí aristokracií nebo skupinou úředníků, všichni se často pokoušejí využít způsobu, jakým redistribuci provádějí, ke zveřejnění svého politického vlivu. V *polháči* kmene Krakuitů je pro náčelníka otázkou cti vystavovat a rozdělovat své kožšiny, ale činí tak také proto, aby si příjemce zavázal, učinil z nich své dlužníky a nakonec i poddané.

Všechny velké naturální ekonomiky fungovaly s pomocí redistribuce. Na takové ekonomice se zakládala Chamuapiho království v Babylonu i království Nového Egypta, která byla centralizovanými despotismy byrokratického typu. Byla zde provozována v obrovsky zveřejněném měřítku domácnost patriarchální rodiny, zatímco „komunistické“ rozdělování bylo odstupňované a zahrnovalo velmi rozdílné příjdy. Pro příjem produktů činnosti poddaných, ať už byli chovatelé dobyteka, lovci, pekaři, skládky, hrnčíři, tkalci nebo čímkoli jiným, bylo připraveno velké množství skladů. Výtěžek byl přesně zaznamenáván, a pokud nebyl spotřebován lokálně, byl přepravován z menších skladů do větších, až nakonec dorazil do ústředního úřadu na dvoře faraóna. Zde se nacházely zvláštní budovy pro látky, umělecké a dekorativní předměty, kosmetiku, předměty ze stříbra či královský šatník. Také tu byly obrovské sýpky, zbrojnice a vinné sklepy.

Redistribuce v takovém měřítku, v jakém byla prováděna staviteli pyramid, však nebyla omezena pouze na ekonomiky, které neznaly peníze. Vždyť všechna stará království používala kovové měny k placení daní a úřednických platů. Pro zbytek plateb v naturálních využívala obsah různých skladů a sýpek, ze kterých rozdělovala nejčastěji druhy zboží, hlavně k užitku nevytřábení části populace, tj. úředníků, vojáků a nepracujících třídy. Tento systém byl používán ve staré Číně, v říši Inků, v královstvích Indie i v Mezopotámii. V těchto a mnoha dalších civilizacích, které dosáhly rozsáhlých ekonomických úspěchů, byla složitá děba práce ovlivňována mechanismem redistribuce.

Tento princip byl dodržován i ve feudálních podmínkách. V etnických rozvrstvených afrických společnostech se někdy stává, že nejvyšší

vrstva se skládá z pastevců usazených mezi zemědělci, kteří stále používají divěné nástroje a motyky. Dary vybírané pastevci jsou hlavně zemědělské povahy, např. obilí nebo pivo, zatímco dary, které rozdělují, mohou být zvířata, hlavně ovce a kozy. V těchto případech existuje mezi různými vrstvami společností děba práce, byť je nerovnoměrná. Rozdělování často může částečně zakrývat vykořisťování a současně, díky výhodám vylepšené dělby práce, prospívá soužití standardním obou vrstev. Politicky jsou takové režimy feudalistické, ať už je výsadní hodnota území či dobytek. „Ve východní Africe existují skutečná dobytečká léna.“ Thurnwald, kterého jsme, co se předmetu redistribuce týče, blíže sledovali, proto mohl říci, že feudalismus vede všude k systematickému redistribuce. Pouze za velmi pokročilých podmínek a výjimečných okolností se tento systém může stát převážně politickým, jako se tomu stalo v západní Evropě, kde změna povstala z vazalovy potřeby ochrany a dary byly změněny ve feudální daně.

Tyto případy ukazují, že redistribuce má také tendenci vlastní ekonomický systém opřít sociálními vztahy. Proces redistribuce zpravidla nacházíme jako součást převažujícího politického režimu, ať už jde o kmen, městský stát, despotismus nebo feudalismus založený na území či dobytku. Výroba a rozdělování zboží jsou uspořádány hlavně pomocí vybírání, skladování a redistribuce a celý model je zaměřen na náčelníka, chrám, despotu nebo pána. Protože se vztahy vládnoucí třídy k ovládaným různí podle základu, na kterém spočívá politická moc, princip redistribuce bude zahrnovat tak rozdílné individuální motivy, jako je dobrovolné sdílení zvěře lovci či strach z trestu, který nutí řeláhy odevzdávat své daně v naturálních.

V tomto popisu jsme úmyslně pominuli zásadní rozdíly mezi homogenními a stratifikovanými společnostmi, tj. mezi takovými, které jsou jako celek sociálně unifikované, a takovými, které jsou rozdělené na vládnoucí a ovládané. Protože vzájemné postavení pánů a otroků je úplně jiné než vzájemné postavení svobodných a rovných členů loveckého kmene, budou se motivy těchto dvou společností velmi lišit. Uspořádání ekonomického systému však může být stále založeno na stejných principech, přestože jsou doprovázeny rozdílnými kulturními rysy, odpovídajícími rozdílným lidským vztahům, se kterými je ekonomický systém provázán.

Třetím principem, který byl určen k tomu, aby v historii sehnál velkou roli, je princip *domácnosti*, který spočívá ve výrobě pro svou vlastní potřebu. Řekové jej nazývali *oekonomia*, což je základ slova

„ekonomie“. Pokud jde o etnografické záznamy, neměli bychom předpokládat, že výroba pouze pro potřeby jednotlivce nebo jedné skupiny je starší než vzájemnost nebo redistribuce. Naopak, ortodoxní tradice, stejně jako některé nedávnější teorie zabývající se tímto předmetem, byly přesvědčivě vyvráceny. Individualistický druh samostatně sbírající jídla a lovící zvířt pouze pro svou rodinu nikdy neexistoval. Obstarávání jídla pouze pro potřeby vlastní domácnosti se ve skutečnosti stává rysem ekonomického života až na vyšší úrovni zemědělství, ale ani poté nemá nic společného s motivem zisku nebo s institucí trhu. Jeho modelem je uzavřená skupina. Ať už samostatnou jednotkou byla rodina, sídliště nebo statek, principem zůstávalo stále totéž, tj. výroba a skladování k uspokojení potřeb členů skupiny. Tento princip je ve svém uplatnění stejně široký jako vzájemnost nebo redistribuce. Podstata institucionálního jádra je lhostejná: může to být pohlaví, jako v případě patriarchálního rodu, území, jako v případě vesnického sídliště, nebo politická moc, jako u feudálního stavku. Nezáleží ani na vnitřním uspořádání dané skupiny. To může být despoticke, jako římská *familia*, nebo demokratické, jako jihoslovanská *zadruga*; může se jednat o velké celky, jako byly rozlehlé državy karolínských magnátů, nebo malé skupiny, jako u typické západoevropské rolnické usedlosti. Potřeba obchodu nebo trhu tu není o nic větší než v případě vzájemnosti nebo redistribuce.

Toto jsou podmínky, které se Aristoteles před více než dvěma tisíci lety pokusil ustanovit jako normu. Když se ohlédneme z rychlé klesající výšin světové tržní ekonomiky, musíme uznat, že Aristotelovo slavné rozlišení mezi vlastní domácností a vydělávaním peněz v úvodní kapitole jeho *Politiky* je snad nejprůročnějším ukazatelem, jaký se kdy vyskytl v oblasti sociálních věd. Rozhodně je to stále ta nejlepší analýza našeho tématu, kterou máme. Aristoteles trvá na výrobě k užítku – v protikladu k výrobě pro zisk – jako na podstatě vlastní domácnosti. Přidružená výroba pro trh, tvrdí, nemusí zničit samostatnost domácnosti, pokud se pločiny a zvířata, které se prodávají za peníze, pěstují a chovají také pro vlastní spotřebu, jako je tomu u dobytka nebo obilí. Prodávání přebytků nemusí zničit podstatu domácnosti. Jen génus střízlivého uvažování mohl tvrdit tak jako on, že zisk je motiv vlastní výroby pro trh a že navzdory tomu, že peněžní faktor uvedl do situace nový prvek, mohl princip výroby k užítku dále fungovat, pokud trh a peníze zůstaly pouhými doplňky jinak samostatné domácnosti. V tomto měl nepochybně pravdu. Nedokázal ale

pochopit, jak nepraktické bylo ignorovat existenci trhu v době, kdy se sama řecká ekonomika stala závislou na obchodování ve velkém a na vypůjčeném kapitálu. V téměř století se práce na ostrovech Rhodos a Delos vyvíjela tržní centra pojištění lodní dopravy, námořních půjček a žirového bankovníctví, vedle kterých byla západní Evropa o tisíc let později hotovým obrazem jednoúčelnosti. Přesto se ale profesor z Balliolu Jowett velmi mylil, když pokládal za samozřejmé, že viktorianská Anglie jeho doby chápala podstatu rozdílu mezi domácností a vyděláváním peněz lépe než Aristoteles. Omlouval Aristotela uznáním, že „přednětý vědění, které se zabývá člověkem, se navzájem prolinají a v Aristotelově době byly těžko rozlišitelné“. Aristoteles opravdu dobře nerozpoznal důsledky dělby práce a její spojení s trhy a penězi a neuvědomoval si ani možnost využití peněz jako úvěru a kapitálu. Ale byl to profesor z Balliolu, ne Aristoteles, kdo zavíral oči před tím, jaké má vydělávání peněz pro lidstvo důsledky. Nedokázal pochopit, že rozdíl mezi principem užítku a zisku byl klíčem ke zcela jiné civilizaci, jejíž obrysy Aristoteles přesně předpověděl už dva tisíce let před jejím nástupem, přestože vycházel pouze z hoiých základů tržní ekonomiky, které mu byly dostupné. Jowett ji zatím přehlížel, i když před sebou měl již plně rozvinutý vzorek. Odsouzením principu výroby pro zisk, jakozto „pro člověka nepřirozeného“, neohraničeného a nekonečného, Aristoteles vlastně zdůraznil zásadní věc, totiž rozpornost samostatného ekonomického motivu a sociálních vztahů, v nichž spočívají jeho omezení.

Obecně by se dalo říci, že všechny nám známé ekonomické systémy až do konce feudálního v západní Evropě byly uspořádány na základech principu vzájemnosti, redistribuce, domácnosti nebo nějaké jejich kombinace. Tyto principy byly institucionalizovány pomocí sociálního upořádání, které využívalo mimo jiné modelů symetrie, soustřednosti a autarkie. V tomto rámci byla řádná výroba a distribuce zajišťována množstvím individuálních motivů, usměrňovaných obecnými normami chování. Zisk mezi těmito motivy nebyl prvořadý. Na tom, aby přiměly jedince přijmout normy chování, které v konečném výsledku zaručovaly jeho fungování v ekonomickém systému, spolupracovaly zvyk a zákon, magie i náboženství.

Řecko-římské období v tomto ohledu neznamenal, i přes značný rozvoj obchodu, žádný průlom. Bylo charakteristické velkou mírou redistribuce obilí, kterou římská správa prováděla v ekonomice, jež byla jinak ekonomikou domácnosti. Nedošlo tedy k žádné výjimce

z právního, že trh v ekonomickém systému nehrál až do konce středověku důležitou roli. Pevněly jiné institucionální modely.

Od šestnáctého století se stávaly trhy jak početnějšími, tak důležitějšími. V mezikamenním systému se z nich nakonec stal hlavní zájem nad lidskou společností. Ba právě naopak. Regulace a státní kontrola byly silnější než kdy předtím a neexistovala ani sama představa samoregulujícího se trhu. Abychom pochopili náhlu proměnu ve zcela jiný druh ekonomiky, ke které došlo v devatenáctém století, musíme se nyní zaměřit na historii trhu – instituce, kterou jsme ve svém zkoumání ekonomických systémů minulosti zatím zanedbávali.

5

EVOLUCE TRŽNÍHO VZORCE

Dominantní role, kterou hrají trhy v kapitalistické ekonomice spolu se základním významem výměny a směny v této ekonomice, nás nutí pečlivě prozkoumat podstatu a původ trhu, abychom se mohli zbavit předsudků devatenáctého století.¹

Výměna, prodej a směna jsou principem ekonomického chování, jehož účinnost závisí na tržním vzorci. Tih je místem setkání pro účely výměny či koupě a prodaje. Dokud se nevyškrtne alespoň zčásti nějaký vzorec, bude sice existovat tendence směňovat, ale v nedostatečném rozsahu: nevytvoří se ceny.² Neboť stejně jako reciprocity usnadňuje nějaký symetrický vzorec organizace, jako redistribuci lze snadněji provádět s jistotou mírou centralizace a jako soběstačné domáčí hospodářství musí být založeno na autarkii, rovněž princip výměny závisí svou účinností na tržním vzorci. Avšak stejně jako reciprocity, redistribuce a domáčí hospodářství se mohou ve společnosti objevit, aniž by v ní převažovaly, i principy výměny mohou ve společnosti, v níž jsou na vzestupu principy jiné, zaujmát podřízené místo.

V jiných ohledech však tento princip výměny není s ostatními třemi srovnatelný. Tržní vzorec, s nímž ho spojujeme, je daleko specifičtější než symetrie, centralizace a autarkie – které jsou oproti tržnímu vzorci pouhými „rasy“ a nevytvářejí instituce určené jen pro jednu funkci. Symetrie není ničím více než sociologickým uspořádáním, které nedává vzniknout žádné jednotlivé instituci, ale pouze modeluje instituce už existující (ať jsou nějaký kmen nebo vesnice symetricky uspořádané nebo ne, nevyplývá z toho žádná zvláštní instituce). Centralizace, přestože často vytváří zvláštní instituce, nezahnuje žádný motiv, který by vydělil výslednou instituci pro nějakou jednotlivou specifickou funkci (starosta vesnice nebo jiná ústřední autorita může

¹ Srov. Poznámky ke zdrojům.

² Hawtrey, G. R., *The Economic Problem*, 1925, str. 13. „Praktická aplikace principu individualismu zcela závisí na praxi směny.“ Hawtrey však chybí v předpokladu, že existence trhu prostě jen vyplývá z praxe směny.